

РЕЗЕРВИ В ДЕКЛАРАЦИИТЕ ЗА ПРИЗНАВАНЕ НА ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА ЮРИСДИКЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД НА ООН

проф. д-р Александър Драгиев
Бургаски свободен университет

RESERVATIONS IN DECLARATIONS RECOGNIZING THE COMPULSORY JURISDICTION OF THE UN INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE

Prof. Alexander Draguiev, PhD
Burgas Free University

Abstract: *There are two types of jurisdiction of the International Court of Justice: contractual and compulsory. The latter is provided for under Art. 36 (2) of the Statute of the Court. The main characteristic feature of the compulsory jurisdiction is that its recognition is conducted by way of a unilateral act – a declaration. However, in this declaration the State can stipulate that it does exclude from the compulsory jurisdiction of the Court some of its disputes with other States. The provisions in the declaration whereby the State declares exclusion of the respective disputes are called reservations. These are three categories of reservations. The first one is reservations related to the subject matter of the dispute (ratione materiae), the second is reservations related to the parties to the dispute (ratione personae), and the third one is reservations with regard to time (ratione temporis).*

Key word: *UN International Court of Justice, compulsory jurisdiction, declaration, reservations, ratione materiae, ratione personae, ratione temporis*

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА ЮРИСДИКЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД НА ООН

Юрисдикцията на Международния съд на ООН (МС) представлява властта му да разгледа отнесен до него спор и да постанови задължително решение по него. Правната уредба на юрисдикцията на Международния съд се съдържа в чл. 36 от Статута му (Ст., СтМС). Съгласно тази правна уредба юрисдикцията бива два вида: договорна и задължителна. Задължителната юрисдикция на МС е дефинирана като такава и нормативно регламентирана в чл. 36, т. 2 СтМС. При задължителната юрисдикция държавата заявява с едностранен акт - декларация, предварително и по принцип, с оглед не на конкретен, а на евентуален и бъдещ спор, че поема спрямо себе си задължението, ако възникне спор, по който тя е страна, и когато възникне, да го предаде за решаване единствено на МС. Следователно основанието на задължителната юрисдикция на Съда е декларацията на държавата. Като едностранен акт, с нея държавата не може да създаде правно задължение за друга държава, а единствено за себе си. Ето защо, за да има Съдът задължителна юрисдикция по даден спор, всяка от двете му страни, независимо една от друга, трябва да заяви такава декларация.

Тази декларация има следните характеристики: (1) да бъде в писмен вид; (2) от нея недвусмислено да личи признаването от заявляващата я държава на задължителната юрисдикция на Съда¹; (3) декларацията се депозира при Генералния секретар на ООН; (4) декларацията влиза в сила от датата на депозирането ѝ при него, поради което деклариращата държава трябва да очаква, че още на другия ден след депозирането ѝ срещу нея може да бъде заведено дело, както и тя може да заведе дело (наистина възможно е в декларацията да се посочи специална дата за влизането ѝ в сила); (5) Генералният секретар на ООН изпраща преписи от декларацията на другите държави – страни по СтМС, и на Секретаря на Съда.

Според чл. 36, т. 2 Ст. задължителната юрисдикция е само по правни спорове, което между другото е израз на същността на международното правосъдие като средство за решаване именно на спорове с юридически характер. Но разпоредбата на т. 2, освен че изрично ограничава задължителната юрисдикция единствено до правните спорове, заедно с това изброява тези спорове. Това са споровете относно: (1) тълкуване на договор; (2) какъвто и да е въпрос от международното право; (3) наличността на какъвто и да е факт, който, ако бъде установен, би съставлявал нарушение на международно задължение; (4) естеството или размера на обезщетението, дължимо за нарушението на едно международно задължение.

II. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА РЕЗЕРВИТЕ В ДЕКЛАРАЦИИТЕ ЗА ПРИЗНАВАНЕ НА ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА ЮРИСДИКЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД

1. В декларациите за признаване на задължителната юрисдикция на МС може да бъдат формулирани два вида условия. Първият вид са условията, отнасящи се до самата декларация като документ, напр. датата на влизането ѝ в сила, условията на прекратяването ѝ, срокът ѝ на действие, начинът на заявяването ѝ и органът, който я заявява. (Напр. първата декларация на Република България, от 1992 г., е приета от Народното събрание със закон; отначало тя има срок на действие пет години, а с изтичането му става безсрочна.)

2. Вторият вид условия в международното право най-често се наричат „резерви“². С оглед на тях т. 3 на чл. 36 Ст. обявява, че декларациите може да бъдат както безусловни (т.е. без заявите ги държави да поставят в тях никакви условия относно споровете, по които се признава задължителната юрисдикция), така и в тях може да бъдат формулирани определени условия, и това са именно резервите в декларацията. Предназначението на резервите е да определят степента, в която една държава признава задължителната юрисдикция на МС, обема ѝ, т.е. предназначението им е да определят рамките, в които държавата признава тази юрисдикция. Ето защо, подобно на резервите към международните договори³, откъдето е заимстван този термин, чрез резервите към декларацията си по чл. 36, т. 2 Ст. деклариращата държава може да ог-

¹ „Нормативното съдържание на едностранното волеизявление трябва да изразява ясно волята на страната автор да поеме определени задължения съгласно международното право...“ – Янков, Ал. Едностранните правни актове в съвременното международно право. – В: Актуални проблеми на международното право. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2000, с. 185.

² Вж. Янков, Ал. Резервите в декларациите за приемане задължителната юрисдикция на Международния съд и тяхното влияние върху компетентността на съда. – Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, т. 52, част 1, 1961.

³ За определението за резерва към международен договор вж. чл. 2, т. 1, б. d) от Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г.

раничи задължителната юрисдикция на Съда спрямо себе си, изключвайки от нея едни или други свои спорове. Така ако признаването на тази юрисдикция от една държава представлява поемането от нея на определено международно задължение (задължението да приеме съдебното решаване на споровете си), то резервите представляват ограничение или изменение на правното действие на това задължение. По този начин в резервите намира израз суверенното право на държавата да поема задължения в международен план само доколкото доброволно се съгласи на това.

3. Заявяването на резерви в декларациите има изключително голямо практическо значение. То се проявява в това, че резервите, определяйки условията, при които една държава признава задължителната юрисдикция на МС, позволява тази държава именно чрез резерва да изключи спрямо отделни спорове, като така ограничи правното й действие. Казано накратко, чрез резервите държавата „моделира“ задължителната юрисдикция на Съда по отношение на себе си. Ето защо не може да се говори за признаване на тази юрисдикция изобщо; тя има конкретно съдържание по отношение на всяка отделна държава в зависимост от направените от нея резерви.

Съдържанието на задължителната юрисдикция обаче зависи не само от резервите на отделната държава, но и от съвпадането на резервите в декларациите на страните по конкретното дело. Наличието на такова съвпадане означава, че страните признават по един и същ начин, в една и съща степен, в един и същ обем, при едни и същи условия задължителната юрисдикция. Тоест съвпадането означава, че страните по делото, независимо една от друга, създават един и същ модел на тази юрисдикция спрямо себе си. И обратно, липсата на съвпадане означава, че тези страни са направили различни резерви и съответно признават при различни условия юрисдикцията. Правнорелеванното значение на съвпадането на резервите е в това, че само ако и двете страни по спора признават задължителната юрисдикция на Съда относно този спор, той може да го разгледа. Ако обаче една от страните, признавайки задължителната юрисдикция, чрез резерва изключи от нея определена категория спорове, и подлежащият на решаване спор принадлежи към нея, тогава Съдът няма да има компетентност да го разгледа.

При декларации за признаване на задължителната юрисдикция с разминаващи се резерви определяща е „по-тясната“ декларация, т.е. декларацията с повече и по-рестриktivни резерви, защото тя поради тази причина признава в по-ограничен обем, а това означава – спрямо по-малко категории спорове, задължителната юрисдикция. Обяснението за това е, че „по-широката“ декларация – тази, признаваща за по-широк кръг спорове тази юрисдикция, включва в себе си както видовете спорове, спрямо които тя се признава от „по-тясната“ декларация, така и други видове спорове. Оттук общото между двете декларации и следователно общото между двете страни по делото се свежда само до обема на „по-тясната“ декларация, т.е. до посочените в нея категории спорове, защото те фигурират и в двете декларации. Поради това за Съда е необходимо да започне проверката на подсъдността на делото именно от „по-тясната“ декларация – ако спорът му е подсъден според нея, най-вероятно ще му е подсъден и според „по-широката“ декларация. Както се посочва и в международноправната литература „...юрисдикцията на Съда се определя от по-тясната от двете декларации“⁴.

Първото дело, по което МС съпоставя декларациите на страните и стига до заключението, че водещата за установяване на юрисдикцията му е „по-тясната“ декларация, е делото между Великобритания и Иран за Англо-иранската петролна компания. В него Съдът казва: „...юрисдикцията се предоставя на Съда само в степенята, в която

⁴ Evans, M. International Law. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 571.

двете декларации съвпадат... Доколкото декларацията на Иран е с по-ограничен обхват в сравнение с декларацията на Великобритания, иранската декларация е тази, на която трябва да се основава Съдът. Тя е общата база между страните (по делото – б. м. А. Д.)⁵. Заключениеето си по това дело Съдът поддържа в последващата си практика винаги когато по някое дело възниква аналогичен въпрос за съотношението между декларациите на страните му⁶.

4. Исторически въпросът за възможността да се заявяват резерви към декларациите, както и какви да бъдат тези резерви, възниква още при изготвянето на текста на Статута на Постоянния съд за международно правосъдие (ПСМП) – предшественикът на Международния съд. Бразилският член на Консултативния комитет от юристи, натоварен с тази задача, предлага в Статута да се регламентира, че държавата може да признае задължителната юрисдикция на Съда при условие на взаимност от страна на няколко или някои държави, т.е. при положение че тази юрисдикция е призната от няколко, точно определен брой държави или от някои, точно определени държави. Предложението е продиктувано от желанието на Бразилия да признае задължителната юрисдикция на ПСМП само ако това направят и тогавашните т.нар. Велики сили.

В резултат на настояването на бразилския член на Комитета на юристите в т. 3 на чл. 36 от Статута на ПСМП (СтПСМП) е записано условието за взаимност като вид резерва, която може да се направи към декларацията по т. 2 на чл. 36. Резервата обаче не получава никакво разпространение в тези декларации и е включена единствено в декларацията на Бразилия от 1921 г. Понастоящем в международното правосъдие под „взаимност“ се разбира не резерва, а начин за прилагане на резервите в декларациите. Ето защо съвременният принцип на взаимността няма нищо общо с условието за взаимност от текста на чл. 36, т. 3 СтМС и не трябва да се бърка с това условие.

Но при изработването на СтПСМП в т. 3 на чл. 36 е посочен и още един вид резерва: декларацията за признаване на задължителната юрисдикция на Съда може да се направи за определен срок (което понастоящем се третира не като резерва, а като условие, отнасящо се до декларацията като документ). Тази резерва получава много по-голямо разпространение в декларациите на държавите.

При съставянето на СтПСМП разбирането е, че това са единствените резерви, които може да се заявяват в декларациите, т.е. че текстът на т. 3 на чл. 36 представлява изчерпателно изброяване на резервите. Практиката на държавите обаче относно признаването на задължителната юрисдикция тръгва по друг път – държавите не се ограничават с посочените две резерви, а формулират все повече на брой и разнообразни по вид резерви. Така първа Нидерландия още през 1921 г. депозира декларация, с която признава задължителната юрисдикция на ПСМП само по отношение на бъдещи спорове и изключва спорове, за които страните им се споразумяват, че ще ги решат не чрез съд, а с други мирни средства⁷.

Постепенно и другите държави последват примера на Нидерландия. Нарастващата употреба на резерви, които не са предвидени в СтПСМП, принуждава Об-

⁵ Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice (I. C. J. Reports) 1952, p. 103.

⁶ Напр. делото за някои норвежки заеми (I. C. J. Reports 1957, p. 23, 24), делото за военните и полувоенните действия на САЩ във и срещу Никарагуа (Ibid., 1984, 420–421), делото за сухоземната и морската граница между Камерун и Нигерия (Ibid., 1998, p. 298, 299).

⁷ Вж. **Mitchell, S. M., E. J. Powell.** Domestic Law Goes Global: Legal Traditions and International Courts. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 167.

шеството на народите (ОН) да се занимае с този въпрос. Резултатът от това е, че ОН специално отбелязва, че няма забрана в декларациите да се заявяват всякакъв вид резерви, дори те да са различни от тези по чл. 36, т. 3. Мотивът на ОН е, че давайки възможност на държавите да заявяват такива резерви, каквито те сметнат за най-подходящи с оглед защитата на интересите си, по този начин те се стимулират да приемат задължителната юрисдикция на ПСМП⁸: държавата винаги може чрез резерва да изключи тази юрисдикция по особено важен за нея спор. А основанието, на което почива свободата на държавите да правят всякакви резерви по свое усмотрение е, че след като те имат право изобщо да не признаят задължителната юрисдикция, някога на ПСМП, а сега на МСООН, значи те трябва да имат и правото да признаят тази юрисдикция под определени условия, с определени от тях ограничения⁹.

Практиката на МСООН показва, че формулировката „при условие на взаимност“ понастоящем се използва не за изразяване на резерва към декларациите по чл. 36, т. 2, а точно обратното – за изразяване признаването на задължителната юрисдикция на МС. Според чл. 36, т. 2 държавите я признават „без специално споразумение по отношение на всяка друга държава, приела същото задължение“. В декларациите на много държави (напр. Финландия, Япония, Кипър, Естония, Гърция, Испания, Дания, Нидерландия, Полша) е цитирана тази част от текста на т. 2, като след нея е добавен изразът „тоест при условие на взаимност“. Очевидно държавите използват този израз като синоним на условието „държава, приела същото задължение“; това са два израза с един и същ смисъл¹⁰. Целта на едновременното им посочване в декларациите на съответните държави е те да подчертаят по този начин, че признават задължителната юрисдикция на Съда само спрямо държави, които също са я признали.

III. ВИДОВЕ РЕЗЕРВИ В ДЕКЛАРАЦИИТЕ ЗА ПРИЗНАВАНЕ НА ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА ЮРИСДИКЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД

Безспорно най-широк обхват задължителната юрисдикция има тогава, когато се признава безусловно, т.е. без да се заявяват резерви към признаването ѝ. Не са много държавите, които са приели задължителната юрисдикция на Съда без резерви. Това е често срещано явление при признаване на задължителната юрисдикция на ПСМП. (Напр. декларацията на България за признаване на задължителната юрисдикция на този съд е без резерви). И понастоящем част от безусловните декларации за признаване на задължителната юрисдикция на МСООН са декларациите, които са направени по време на ПСМП и които на основание на чл. 36, т. 5 от Статута на Международния съд на ООН все още са в сила по отношение и на този съд. Такива са декларациите на Хаити от 1921 г., Панама от 1921 г., Уругвай от 1921 г., Доминиканската република от 1924 г., Никарагуа от 1929 г. Но има и безусловни декларации, които са направени по време вече на самия МСООН, напр. декларациите на Швейцария от 1948 г., Лихтенщайн от 1950 г., Дания от 1956 г., Уганда от 1963 г., Нигерия от 1965 г., Коста Рика от 1973 г., Того от 1979 г., Гвинея-Бисау от 1989 г., Камерун от 1994 г., Грузия от 1995 г.

⁸ За историята на т. 3 на чл. 36 от СтПСМП вж. **Merrills, J. G.** *The Optional Clause Today*. – *British Year Book of International Law*, vol. 50, 1979, 88–89.

⁹ Вж. **Mitchell, S. M., E. J. Powell.** *Op. cit.*

¹⁰ МС е на същото становище: „...допълнителният израз „тоест при условие на взаимност“ трябва да се разбира като обясняващ (израза „по отношение на всяка друга държава, приела същото задължение“ – б. а.), а не добавящ някакво друго условие“. (*I. C. J. Reports 1998, p. 300.*)

Повечето държави обаче признават задължителната юрисдикция на МС с резерви. Те биват три вида: резерви, ограничаващи компетентността на Съда с оглед на предмета на спора (резерви *ratione materiae*), резерви, ограничаващи тази компетентност с оглед на страните по спора (резерви *ratione personae*), резерви, ограничаващи компетентността му по време (резерви *ratione temporis*).

1. Резерви, ограничаващи юрисдикцията на МС с оглед предмета на спора (резерви *ratione materiae*)

Задължителната юрисдикция на МС обхваща само спорове, които имат за свой предмет права и задължения, породени от нормите на международното право. Член 36, т. 2 изрично предвижда, че задължителната юрисдикция се отнася само до правни спорове, които при това са лимитативно изброени в тази разпоредба и от формулировката на които е ясно, че става въпрос не просто за правни спорове, а за международноправни такива. Ето защо ограниченията, които се внасят с резервите *ratione materiae*, всъщност представляват допълнителни ограничения на юрисдикцията на Съда с оглед на предмета на конкретния спор¹¹.

1.1. Най-популярната резерва *ratione materiae* е резервата, ограничаваща компетентността на МС относно спорове по въпроси от вътрешната юрисдикция на държавата, направила резервата, поради което е известна като резерва за вътрешната юрисдикция. Тази резерва има две разновидности, като разграничителният критерий за тях е кой определя кои въпроси попадат във вътрешната юрисдикция на държавата. Когато преценката се извършва въз основа на нормите на международното право, в международноправната теория тази резерва се нарича обективна резерва за вътрешната юрисдикция, а когато преценката се извършва от самата държава – автор на декларацията, тя се обозначава в тази теория като субективна резерва за вътрешната юрисдикция¹².

1.1.1. Обективната резерва за вътрешната юрисдикция, т. е. резервата за вътрешната юрисдикция, така както тя се определя от международното право за пръв път е заявена от Великобритания през 1929 г. в декларацията ѝ за признаване задължителната юрисдикция на ПСМП¹³. Но и днес, по време на МСООН, тази резерва си остава една от най-разпространените – включена е в редица декларации: на Пакистан, Камбоджа, Канада, Хондурас, Унгария, Индия, Малта, Полша, Сенегал, Румъния, Словакия. Независимо от възприемането на резервата от държавите обаче може да се постави под съмнение смисълът от нея. МС е създаден с цел да разрешава спорове между държави, т.е. международноправни спорове. Освен това т. 7 на чл. 2 от Устава на ООН изрично забранява ООН „да се намесва в работи, които по естеството си са от вътрешната компетентност на която и да е държава“, и това напълно се отнася до МС, който според чл. 7 на Устава е главният съдебен орган на ООН. Следователно МС поради характера си на международен орган изобщо няма компетентност по въпроси, намиращи се извън действието на международното право. Ето защо формулирането на резерва, изключваща тази компетентност относно въпроси от вътрешната юрисдикция на държавата, е излишно, защото и без нея тази цел е постигната. Нещо повече, дори и да бъде направена такава резерва, Съдът ще откаже да разгледа един

¹¹ Вж. Янков, Ал. Резервите в декларациите..., с. 526.

¹² Вж. Rosenne, S. The Law and Practice of the International Court. Dordrecht, Boston, Lancaster, 1985, 393–399; Merrills, J. G. Op. cit., p. 113.

¹³ Вж. Mitchell, S. M., E. J. Powell. Op. cit., p. 177.

въпрос от националната юрисдикция на държавата не заради резервата, а защото това би противоречало на международноправната му природа.

1.1.2. Субективната резерва за вътрешната юрисдикция, т.е. резервата, изключваща от компетентността на Съда споровете по въпроси от вътрешната юрисдикция на заявяващата резервата държава, така както тя определя тази юрисдикция, се появява за пръв път в декларацията на САЩ от 14.08.1946 г. за признаване на задължителната юрисдикция на МС. Тя е известна още като „поправката Конъли“, по името на автора ѝ – американският сенатор Том Конъли. Впоследствие и други държави приемат тази резерва, като по-късно някои от тях я изоставят (напр. Франция, Великобритания). През 1987 г. по повод на заведеното срещу тях дело от Никарагуа САЩ оттеглят декларацията си за признаване на задължителната юрисдикция на МС. Понастоящем „поправката Конъли“ е включена в декларациите на Мексико, Либерия, Судан, Малави и Филипините.

В литературата тази резерва е известна още и с наименованието „автоматична резерва“¹⁴, което отразява спецификата на нейното правно действие. Тя се състои в това, че е достатъчно една държава, заявила „поправката Конъли“, да прецени, че предметът на дело пред Съда, по което тя е страна, представлява въпрос от вътрешната ѝ юрисдикция, за да бъде изключено то от компетентността на Съда. Той не упражнява никакъв контрол над тази преценка, нещо повече, ако тя е налице, Съдът е длъжен да откаже да разгледа делото. Следователно автоматичността на правното действие на „поправката Конъли“ е в това, че въз основа на нея единствено преценката, че предметът на делото попада във вътрешната юрисдикция на съответната държава, решава въпроса за юрисдикцията на Съда над това дело, без значение неговото собствено становище в това отношение.

Резултатът от позоваването на автоматичната резерва е, че Съдът никога не би имал юрисдикция по спор, едната от страните по който е държава, заявила такава резерва, тъй като тази държава е в състояние винаги да разгълкува по такъв начин предмета на спора, че да претендира, че той влиза във вътрешната ѝ компетентност. Определянето обаче от самата страна по спора дали предметът му има международноправен, или вътрешноправен характер представлява на практика определяне дали той подлежи на решаване от МС и следователно определяне пределите на юрисдикцията му. Но това вече влиза в противоречие със СтМС, защото според чл. 36, т. 6 от него Съдът сам решава въпроса за юрисдикцията си за всяко заведено пред него дело.

1.2. Друга резерва *ratione materiae* е резервата относно суверенните права, които съответната декларираща държава упражнява над определени части от територията си или райони под нейна власт, т.е. резервата относно териториалното върховенство на тази държава. Смесът на тази резерва е, че чрез нея се изключват от юрисдикцията на Съда споровете, които имат за свой предмет едни или други обекти на териториалното върховенство на съответната държава.

Тези обекти могат да бъдат различни. Според декларацията на Нова Зеландия това са живите ресурси в 200-милната ѝ икономическа зона; според декларацията на Канада това е риболовът в зона, специално определена с международна конвенция относно риболова в Северозападния Атлантик; според декларациите на Индия и Хондурас това са островите, вътрешните води, териториалното море, прилежащата зона, континенталният шелф, изключителната икономическа зона и въздушното пространство над тях на тези държави. А има и декларации, които съдържат резерва

¹⁴ Вж. по този въпрос **Crawford, J.** The Legal Effect of Automatic Reservations to the Jurisdiction of the International Court. – British Year Book of International Law, vol. 50, 1979.

за териториалното върховенство, посочвайки като негов обект цялата територия на съответната държава – такива са декларациите на Филипините, Полша, Малта.

1.3. Резерви *ratione materiae* се явяват и една цяла категория резерви, които ограничават юрисдикцията на Съда по спорове относно събития, свързани с воденето на война, с въоръжени конфликти, с военна окупация, извънредно положение и др. подобни, изобщо – с употребата на въоръжена сила. Исторически за пръв път такива резерви заявяват Великобритания, другите държави от Британската общност и Франция в началото на Втората световна война по повод на самата война. Понастоящем такива резерви са направени от Германия, Гърция, Латвия, Литва, Индия, Унгария и Малта. Специално Унгария и Малта са разширили обхвата на тези свои резерви, включвайки в него и споровете относно участието си в мироопазващи операции в изпълнение на резолюции, препоръки и решения на ООН в тази насока.

1.4. Резерви *ratione materiae* са и резервите, изключващи от задължителната юрисдикция на МС на спорове, чиято подсъдност зависи от международен договор, като тези резерви биват два вида.

1.4.1. Първият вид визира спорове, които се обявяват за неподсъдни от международен договор. Това означава договорът да предвижда, че спорът ще се реши не от МС, а чрез друго средство или друг метод за мирно уреждане на международните спорове. Това условие е изразено в декларациите по чл. 36, т. 2 Ст. чрез формулата, изключваща от задължителната юрисдикция на Съда тези спорове, по отношение на които страните им „са се споразумели или ще се споразумеят да прибегнат до някакъв друг метод за мирно решаване“.

Очевидно е, че тази формула съдържа две хипотези. Първата е, когато страните по спора преди възникването му вече са се договорили за начините на неговото уреждане, изключвайки при това МС като такъв начин. Втората хипотеза е, когато след възникването на спора страните му се споразумеят за тези начини, отново не включвайки сред тях МС. Независимо чрез коя от тези две хипотези ще се реализира посочената формула и кои са избраните от страните по спора способности за решаването му, резултатът от резервата е един и същ – МС не може да бъде използван за уреждането на спора, дори и това да не е постигнато чрез избраните средства.

Всъщност тази резерва няма самостоятелно правно действие на изключване на задължителната юрисдикция на МС по т. 2 на чл. 36. Както личи от редакцията ѝ, за това изключване тя се позовава на някакво споразумение между страните по конкретния спор; споразумение, определящо начините за решаването му. Заключението, което може да се направи, е, че в действителност истинското основание за изключването от юрисдикцията на Съда на споровете – предмет на тази резерва, е не тя, а споразумението между страните им, като правното действие на самата резерва се изразява в преpraщането към споразумението като такова основание. И все пак включването на такава, макар и с самостоятелна функция, резерва в декларациите на държавите е необходимо, защото тук става въпрос не просто за юрисдикцията на Съда, а за задължителната му юрисдикция, чието основание са именно тези декларации. Тогава, за да може регламентиращият ограничението договор да породи правно действие спрямо задължителната юрисдикция, то трябва да „премине“ през декларациите по чл. 36, т. 2 Ст., което става под формата на преpraщаната резерва *ratione materiae*.

Същевременно трябва да се отбележи и това, че дори и някоя от страните по спора да оттегли разглежданата резерва от декларацията си по чл. 36, т. 2 Ст., това няма да го направи подсъден на МС. Ако, независимо от оттеглената резерва, договорът, недопускащ уреждането на спора от Съда, продължава да е в сила, това означава, че продължава да е в сила и волята в това отношение на страната, оттеглила

резервата. Затова и в този случай Съдът ще констатира, че няма юрисдикция по спора, позовавайки се за тази констатация вече направо на самия договор, като тук вече става въпрос за договорната юрисдикция на МС. Обяснението е, че юрисдикцията на Съда винаги е подчинена на волята на страните по спора, без значение къде е изразена тя – в едностранен акт като декларацията по чл. 36, т. 2 или в международен договор.

Резерва, изключваща МС като средство за решаване на определени международни спорове поради подчиняването им на други способи за мирното им уреждане, се съдържа в декларациите на голям брой държави: Нова Зеландия, Германия, Австралия, Австрия, Канада, Латвия, Испания, Великобритания, Нидерландия, Италия, Унгария, Индия, Малта, Филипините, Полша, Литва, Белгия, Словакия. Някои държави (напр. Либерия, Естония, Пакистан) са направили в декларациите си резерва, конкретизираща понятието „друг метод за мирно решаване на спора“, предвиждайки предаването на споровете си не на МС, а на „друг трибунал“, като под „трибунал“ трябва да се разбира арбитраж или съд. Пример за такъв друг международен съдебен орган, различен от МС, може да бъде Европейският съд по правата на човека или Международният трибунал по морско право. А в декларацията на Япония направо е предвидено, че МС няма компетентност по такива нейни спорове, за чието „окончателно и задължително решаване“ тя се е „споразумяла или ще се споразумее да бъдат отнесени до арбитраж или съд“, като очевидно този съд не е МС.

1.4.2. Другият вид резерви *ratione materiae*, визиращи международни договори, от които зависи подсъдността на споровете, са тези, които конкретно посочват въпросните договори. Така декларацията на Кипър относно споровете, имащи за предмет тълкуването на международен договор, ограничава задължителната юрисдикция на Съда само до тези договори, по които Кипър става страна или след 16.08.1960 г. (т.е. след придобиването на независимост), или по пътя на правоприемството. А Индия в своята декларация изважда от задължителната юрисдикция на МС споровете, чиято подсъдност (тя може да бъде само на ПСМП в случая) е предвидена в договор, сключен под егидата на Обществото на народите (т.е. сключен преди създаването на МС ООН, и следователно договорът не може да визира неговата юрисдикция).

1.5. В декларациите на Полша, Малта, Индия, Словакия и Румъния има и по-особени резерви *ratione materiae*, които не се срещат другаде. Малта и Индия изрично изваждат от компетентността на Съда споровете относно замърсяването на морската среда, а в полската, словашката и румънската декларация – изобщо споровете относно защитата на околната среда. Освен това Полша изключва от компетентността на Съда и споровете относно външните си дългове. Такава резерва досега е заявявана само веднъж – в декларацията на Салвадор от 1930 г., която вече е прекратена.

2. Резерви, ограничаващи юрисдикцията на МС с оглед на страните по спора (резерви *ratione personae*)

Предназначението на резервите *ratione personae* е да се ограничи подсъдността по споровете въз основа на определени условия, на които трябва да отговарят страните им.

2.1. Най-често срещашите се резерви *ratione personae* са резервите относно участието или не на спорещите държави в едно и също междудържавно обединение.

2.1.1. Така в декларацията на Камбоджа за признаване на задължителната юрисдикция на МС се съдържа една резерва, според която страна по дело с Камбоджа пред Съда може да бъде само държава – член на ООН. Следователно всички държави извън тази международна организация не биха могли да заведат дело срещу Камбод-

жа на основание на задължителната юрисдикция. Същевременно обаче според изричния текст на чл. 36, т. 2 Ст. само държавите – страни по Статута на МС, могат да признават задължителната юрисдикция на Съда. А страните по Статута са две категории държави: първо, държавите – членки на ООН, по силата на самото си членство, и второ, тези държави, които не са членки на ООН, но са приели при определени условия Статута (чл. 93 УООН). Излиза, че с тази своя резерва *ratione personae* Камбоджа прави една селекция измежду държавите с право на сезиране на МС, изваждайки от компетентността му споровете си с тези държави, които, макар и да са страни по Статута и да са признали задължителната юрисдикция на Съда, не са членки на ООН.

2.1.2. Друга резерва *ratione personae* относно спорове между държави от едно и също междудържавно обединение е резервата, изключваща от юрисдикцията на Съда споровете между държавите-членки на Британската общност. Ако основанието на резервата на Камбоджа е непринадлежността към едно междудържавно обединение, в случая ООН, то основанието на разглежданата резерва е точно принадлежността към едно междудържавно обединение – Британската общност. Началото на тази резерва е още през 1929–1930 г., когато Великобритания, а след нея и другите членки на тази общност я включват в декларациите си за признаване на задължителната юрисдикция на ПСМП. Понастоящем тя присъства в декларациите на Великобритания, Канада, Индия и Малта.

2.2. Пример за резерва *ratione personae* е и т.нар. „резерва Ванденбърг“, по името на автора ѝ – американския сенатор Артър Ванденбърг, която е формулирана за пръв път в декларацията на САЩ от 1946 г. Според нея международен спор относно тълкуването или прилагането на един международен многостранен договор е подсъден на МС само ако всички страни по договора, които са засегнати от съдебното решение по спора, са страни и по делото относно него пред Съда, или ако съответната, заявяваща тази резерва държава специално се е съгласила с подсъдността на спора, въпреки че това условие не е изпълнено.

„Резервата Ванденбърг“ обаче е излишна, доколкото самият СтМС в чл. 63 нормативно урежда възможността, когато в дело пред Съда се поставя въпросът за тълкуването на един многостранен договор, държавите – страни по този договор, които обаче не са страни по делото, да встъпят в него. Нещо повече, чл. 62 Ст. позволява на всяка държава, дори и да не е страна по тълкувания многостранен договор, да встъпи в това дело, стига да има правен интерес, който може да бъде засегнат от решението му.

На практика обаче „резервата Ванденбърг“ е не само излишна, но представлява и злоупотреба с правото на заявяване на резерва: условието в нея е толкова нереалистично, че е неизпълнимо. Защото вероятността всички страни по многостранния договор да се явят като страни по делото е много малка, а същевременно според тази резерва достатъчно е една от страните по договора, която не е страна по спора, да не участва в делото, за да може да се оспори юрисдикцията на Съда по него. Очевидно е, че замисълът на САЩ с формулирането на тази резерва е да могат винаги да блокират (поради неизпълнимостта ѝ) съдебното разглеждане на иск срещу тях, като се позоват на нея. Понастоящем „резервата Ванденбърг“ е възприета в декларациите на Пакистан, Филипините, Малта, Индия.

2.3. Има и резерви *ratione personae*, чието основание е международноправният режим на отношенията между страните по делото пред МС, и по-конкретно наличието на дипломатически отношения между тях или взаимното им признаване под някаква друга форма. За пръв път такава резерва се появява в декларацията на Израел от 1956 г., която вече е прекратена. Понастоящем само Индия е заявила такава резерва.

2.4. Но в индийската декларация е направена и още една резерва *ratione personae*, която се отнася до международноправния статус като цяло на страните по спора. Индия не признава юрисдикцията на Съда по споровете си с несuverенни държави или територии.

2.5. Изключително конкретна резерва съдържа декларацията на Република Ирландия. Тя е направила една единствена резерва, която е именно *ratione personae*, но може да се окачестви и като *ratione materiae*: Ирландия не признава компетентността на МС по свои спорове само с Великобритания, но не изобщо спорове, а само такива, които се отнасят до Северна Ирландия.

3. Резерви, ограничаващи юрисдикцията на МС по време (резерви *ratione temporis*)

Ролята на резервите *ratione temporis* е в изключването от задължителната юрисдикция на МС на споровете с оглед на определена дата, определен период от време или друг времеви фактор. Тези резерви имат значението на самостоятелни резерви в декларациите на държавите. Съществуват обаче и случаи, когато те имат субсидиарен характер, съществувайки във връзка или по повод на резерви *ratione materiae* или *ratione personae*.

3.1. Най-разпространените резерви *ratione temporis* са резервите, ограничаващи компетентността на Съда само до „бъдещи спорове“, т.е. спорове, които възникват след определен в декларацията момент, или тяхната модификация – спорове, които възникват от „бъдещи ситуации или факти“, т.е. такива факти и обстоятелства, които трябва да са налице също след определен в декларацията момент¹⁵. Значението на този момент е, че той е меродавният критерий, установяващ кога споровете или ситуациите или фактите – техен източник, са „бъдещи“, и отгук установяващ кои спорове попадат под юрисдикцията на Съда, поради което този момент е наречен в международноправната литература „критична дата“¹⁶.

В различните декларации критичната дата е определена по различен начин. Най-често като такава се посочва датата на депозиране на декларацията при Генералния секретар на ООН. Но критичната дата може да бъде и датата на ратификация на декларацията (ако подлежи на ратификация, какъвто е примерът с декларацията на Либерия), може да бъде и точно фиксирана дата (24.06.1948 г. – за Пакистан, 01.01.1956 г. – за Судан, 13.07.1948 г. – за Белгия, 01.01.1987 г. – за Великобритания, 16. 08. 1960 г. – за Кипър, 15. 09. 1958 г. – за Япония, 26. 04. 1974 г. – за Португалия).

Има държави, които са направили резерва *ratione temporis* относно „бъдещи спорове“ (напр. Либерия, Мексико, Пакистан, Филипините, Египет); държави, които са направили такава резерва относно спорове, възникнали от „бъдещи ситуации или факти“ (напр. Финландия, Швеция, Малави, Унгария); както и държави, направили резерва относно „бъдещи спорове, възникнали от бъдещи ситуации или факти“ (напр. Япония, Судан, Канада, Испания, Великобритания, Индия, Полша, Белгия). Последните две резерви *ratione temporis* са модификации на резервата относно „бъдещи спорове“, защото и трите резерви касаят все спорове, възникващи след определената в декларацията критична дата, и по този начин свеждат задължителната юрисдикция на Съда само до тях.

¹⁵ За първи път тази резерва е заявена от Нидерландия през 1921 г. спрямо задължителната юрисдикция на ПСМП.

¹⁶ Вж. Янков, Ал. Резервите в декларациите..., с. 519, Merrills, J. G. Op. cit., p. 98.

За последните две резерви *ratione temporis* изрично трябва да се отбележи и това, че е възможно дадени ситуации или факти, възникнали преди критичната дата, да са продължили съществуването си и след нея. И тогава те ще се третираат като „бъдещи ситуации или факти“ и съответно породените от тях спорове ще бъдат подсъдни на МС по силата на резервите *ratione temporis*. (Наистина има и държави като Испания, за които „бъдещи“ са само такива ситуации или факти, които са възникнали едва след критичната дата.) А специално резервата за „бъдещи спорове, възникнали от бъдещи факти или ситуации“, представлява на практика една формула за „двойно изключване“ от компетентността на Съда на предшестващите критичната дата спорове, защото тя изисква както споровете да са „бъдещи“, така и ситуацията и фактите – техен източник, да са „бъдещи“.

Вярно е, че не са малко и държавите, които не налагат в своите декларации никакви ограничения по време на юрисдикцията на Съда (напр. Естония, Гърция, Нова Зеландия, Австралия, Австрия, Хондурас, Малта, Португалия). И все пак причината мнозинството държави да заявят резервата за „бъдещи спорове“, е стремежът им да не позволят ретроактивно действие на признаването на задължителната юрисдикция на Съда. Защото такова ретроактивно действие би засегнало неблагоприятно интересите на държавата – то би допуснало сезирането на Съда със спорове, възникнали когато държавата, поради неприемането на задължителната юрисдикция или дори поради това, че не е член на ООН или само страна по СтМС, в отношението си към спора е изключвала възможността за съдебното му решаване и затова се е чувствала по-свободна при третирането на дадения спор. Обратно, знаейки, че може МС да бъде сезиран с неин спор, държавата ще бъде мотивирана да се отнася с по-голямо внимание и предпазливост както за възникването на спора, така и за неговото развитие. Особено несправедливо би било за една признала задължителната юрисдикция държава, която през определен период от националната си история е била под колониална зависимост, да бъде съдена по спорове, датиращи от този период и породени от действия на владетелката на тази бивша колония. (Ненапрасно Кипър признава за подсъдни само такива свои спорове, които възникват относно договори, сключени от Кипър след 16. 08. 1960 г., а това е датата на придобиване на независимост.)

3. 2. В практиката на МС се срещат и резерви *ratione temporis*, отнасящи се до воденето на война, въоръжени конфликти, военна окупация, извънредно положение, изобщо – отнасящи се до употребата на въоръжена сила. По своето правно действие тази резерва съпада с аналогичната резерва *ratione materiae*, тъй като и двете водят все до неподсъдност на възникналите от или по повод на военните действия спорове. На практика това е една и съща резерва, която има две функции: ограничаване на юрисдикцията на Съда спрямо тези спорове по признак време и ограничаването ѝ от гледна точка на предмета на спора.

Резервата относно споровете, породени от употребата на въоръжена сила, представлява самостоятелна резерва *ratione temporis*, когато изключването им от компетентността на Съда се дължи на един чисто времеви фактор – причинно-следствената връзка между времето на извършване на въоръжените действия и пораждането на споровете относно тях. Такъв е примерът с декларацията на Судан, където се говори за спорове, възникващи от „събития, случили се през периода“ на военните действия; критерият за подсъдност е времеви – „периода“, времето на военните действия. Обратно – когато в резервата за спорове поради военни действия не се посочва времева връзка между тях и споровете, тогава това ще бъде резерва *ratione materiae*. Такива са напр. резервите на Унгария, Гърция, Индия, Малта.

IV. ДЕКЛАРАЦИЯТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ЗА ПРИЗНАВАНЕ НА ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА ЮРИСДИКЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД

На 5.05.1992 г. със закон на Народното събрание е приета декларация, с която Република България признава задължителната юрисдикция на МС по дела, по които тя е страна¹⁷. От самото начало на създаването на МС България последователно, при всеки повод за това, оспорва задължителната му юрисдикция с тезата, че един международен съд не може да има такава компетентност по отношение на споровете между суверенни държави. Затова признаването от България на задължителната юрисдикция представлява истински прелом в отношението ѝ към МС. И все пак тя подчинява това признаване на определени условия, формулирани като резерви в декларацията ѝ.

1. Първата от тези резерви ограничава задължителната юрисдикция на Съда само до правни спорове, страна по които е България, „основаващи се на факти и ситуации, възникнали или продължаващи да съществуват след влизането в сила на тази декларация“. Очевидно е, че това е резерва *ratione temporis*, защото тя определя подсъдните спорове по един времеви критерий – датата на влизане в сила на декларацията, това трябва да са спорове, последващи спрямо тази дата, или, казано с терминологията на резервите *ratione temporis* – това трябва да са „бъдещи спорове“.

От текста на тази резерва в декларацията може да се изведат следните характеристики на „бъдещите спорове“, които България подчинява на МС. **Първо**, критичната дата за тези спорове е датата на влизане в сила на декларацията, което е и най-разпространеният в декларациите вариант на критична дата. Конкретно за българската декларация датата на влизане в сила е датата на депозирането ѝ при Генералния секретар на ООН съгласно изричния текст за това в декларацията, което впрочем е в съответствие с произтичащото от т. 4 на чл. 36 Ст. общо условие за влизане в сила на декларациите. Българската декларация е депозирана при Генералния секретар на 24.06.1992 г., поради което тази дата се смята за дата на влизането ѝ в сила. **Втората характеристика** на българската резерва за „бъдещи спорове“ се отнася до самата формула за „бъдещ спор“, възприета в нея: това са правни спорове, основаващи се на бъдещи факти и ситуации.

Следващата, **трета характеристика** на резервата за „бъдещи спорове“ в българската декларация, е какво разбира резервата под бъдещи факти и ситуации, а това са две хипотези: първата е, когато фактите и ситуациите са възникнали след критичната дата, и втората е, когато фактите и ситуациите са възникнали преди тази дата, но са продължили да съществуват и след нея. Така в резултат на този начин на формулиране на фактите и ситуациите, основание на „бъдещите“ правни спорове, тази резерва предотвратява опасността за противоречиво тълкуване дали имат качеството на „бъдещи“ специално на споровете, причинени от факти и ситуации, чийто произход е преди датата на влизане в сила на българската декларация, но са налице и след нея. Очевидно за квалификацията „бъдещи“ на фактите и ситуациите е важно не кога са възникнали, а дали съществуват след влизането в сила на българската декларация.

2. Втората резерва от българската декларация има изключително конкретен предмет, защото има изключително ограничено приложно поле: само една област на международното право – морското право. Защото резервата визира подсъдността на евентуалните морски спорове на България, възникващи преди всичко по повод Конвенцията на ООН по морско право. Резервата изключва от задължителната юрисдикция

¹⁷ За текста на декларацията вж. „Държавен вестник“, бр. 41 от 19.05.1992 г., доп. ДВ, бр. 89 от 17.11.2015 г.

на МС споровете, произтичащи от Конвенцията по морско право, от друг многостранен или двустранен международен договор или споразумение в областта на морското право, както и от международното обичайно право в областта на морското право, включително спорове за права на корабоплаване, проучване и експлоатация на живи и неживи природни ресурси, защита и опазване на морската среда, делимитация на морски граници и пространства.

3. Третата резерва в декларацията на България е изключването от юрисдикцията на Съда на „спорове с държава, която е признала задължителната юрисдикция на Международния съд по чл. 36 т. 2 на Статута по-малко от 12 месеца преди да заведе дело пред съда“.

Тази резерва е много популярна сред държавите, като причината за формулирането на такъв вид резерва е начинът на влизане в сила на декларацията. Според т. 4 на чл. 36 от СтМС декларацията се предава („връчва“, според българския текст на т. 4) на Генералния секретар на ООН, и той след това уведомява държавите за нея. Това означава, че декларацията влиза в сила веднага със самото ѝ предаване на Генералния секретар – никъде разпоредбата не посочва някакво специално условие за влизането в сила, различно от предаването ѝ, и което трябва да се случи след предаването. Резултатът от такова влизане в сила на декларацията с предаването ѝ е, че срещу заявлялата декларацията държава може да се заведе дело пред МС веднага след предаването. Но може и обратното – държава, направила декларация може веднага, дори още на другия ден след предаването на декларацията си, да заведе изненадващо дело срещу друга държава, с която има спор, и която има такава декларация, и то дори преди тази държава да е разбрала, че първата държава вече е признала с декларацията задължителната юрисдикция на Съда.

Реален пример за възможността за такова изненадващо завеждане на дело дава делото през 1955 - 1960 г. на Португалия срещу Индия за правото на преминаване през индийска територия. На 19.12.1955 г. Португалия, която дотогава няма декларация по чл. 36, т. 2 Ст., заявява такава, с което признава задължителната юрисдикция на МС, депозира я при Генералния секретар на ООН и три дни след това, на 22.12.1955 г., подава пред МС иск срещу Индия за правото си на преминаване през нейната територия. Индия също е приела задължителната юрисдикция на Съда с декларация от 28.02.1940 г. и съответно Португалия обосновава подсъдността на иска си именно с юрисдикцията по чл. 36, т. 2. Очевидно е, че Португалия признава задължителната юрисдикция само за да се възползва от същото признаване, направено вече от Индия, и оттук – да може да заведе дело срещу нея. Очевидно е също така, че Португалия се възползва именно от регламентираното в т. 4 на чл. 36 правно действие на декларациите, за което е достатъчно те да бъдат предадени на Генералния секретар. Делото е заведено толкова бързо след предаването на португалската декларация, че той не успява да съобщи за нея на другите държави. Така Индия се оказва ответник по дело с държава, за която дори няма време да научи, че е признала задължителната юрисдикция на Съда.

Примерът на португалско-индийското дело обяснява стремежа на държавите да намерят начин за предотвратяване на опасността от изненадващо завеждане на дело срещу тях. Разрешението те намират именно във формулирането на резерва, изискваща като условие за завеждане на дело държавата ищец да е признала задължителната юрисдикция на Съда определен в резервата период от време преди завеждането му. Така държавите ще имат достатъчно време да узнаят за всяка новодепозитирана при Генералния секретар декларация. А сезирането на Съда преди изтичането на посоченото

ния в декларацията период би позволило на държавата ответник да се защити срещу иска, оспорвайки компетентността на Съда по него на основание на тази резерва.

Редица държави са заявили този вид резерва: Нова Зеландия, Кипър, Испания, Великобритания, Унгария, Индия, Малта, Филипините, Полша. За отбелязване е, че в декларациите на тези държави формулировките на резервата почти напълно съвпадат както помежду си, така и с редакцията на българската резерва. Даже и изискуемият период от време в резервите е един и същ – 12 месеца.

Резервата за необходимия период от време между признаването на задължителната юрисдикция на МС и сезирането му като вид резерва изобщо, и в частност тази резерва от българската декларация, може да се квалифицира като резерва *ratione personae*. Основанието за това е обстоятелството, че на практика чрез заложеното в нея условие тя определя кръга от държави, които могат да бъдат страни по съдебно дело с направилата тази резерва държава, а именно само държавите, признали задължителната юрисдикция на Съда не по-малко от 12 месеца преди завеждането на делото.

Макар очевидно да е резерва *ratione personae*, тази резерва може да се третира и като резерва *ratione temporis* – съдържащото се в нея условие за правното ѝ действие има времеви характер – то изисква спазването на фиксиран (12 месеца) срок от време. Двете качества на резервата – *ratione personae* и *ratione temporis*, са във взаимна зависимост, взаимно се обуславят. От една страна, качеството *ratione temporis* на резервата е определящото, защото от времевия фактор (12-месечния срок) зависи кои държави могат да завеждат дело срещу заявляващата резервата държава, което е смисълът на резервата като *ratione personae*. От друга страна качеството на резервата *ratione temporis* е в зависимост от качеството ѝ като *ratione personae*, защото е подчинено на целта на тази резерва – определянето на кръга от потенциални ищци по дела пред Съда срещу заявяващата резервата държава.

4. Последната, четвърта, резерва в декларацията на България е логически много тясно свързана с резервата за 12-месечния срок и дори както в тази декларация, така и в декларациите на почти всички обявили ги държави редакционно двете резерви са обединени в един и същ текст. Тази четвърта българска резерва изключва от компетентността на Съда „спорове с държава, която е признала задължителната юрисдикция на Международния съд... само за целите на конкретен спор“ с България.

С изключение на Кипър и Полша такъв вид резерва са направили всички държави, които са направили и резервата за 12-месечния срок. Исторически повод за тази резерва е отново делото между Португалия и Индия, защото Португалия приема задължителната юрисдикция на МС единствено за да заведе дело срещу Индия. С тази резерва заявителите я държави целят да предотвратят други държави, с които те се намират в спор и които не са признали задължителната юрисдикция, да се възползват от нея, признавайки я, за да отнесат този спор до Съда. При този случай на признаване на задължителната юрисдикция е очевидно, че всъщност съответната заявяваща декларация по чл. 36, т. 2 Ст. държава е заинтересована от компетентността на Съда само доколкото би била ищец по дадено дело, а не за да се реши и с това да се сложи край на съответния международен спор.

На практика е много трудно да се установи кога декларацията по чл. 36, т. 2 Ст. се депозира само с оглед на сезирането на Съда с конкретен спор. И все пак има два сигурни критерия в това отношение. Първият е, когато е налице спор между държава, признала задължителната юрисдикция, и държава, която не само не я признава, но е и последователен противник на МС като средство за решаване на международните спорове. Но ако тази, последната, държава в стремежа си да използва възможностите на

международното правосъдие изведнъж признае тази юрисдикция и отнесе спора до Съда, тогава оправдано може да се предположи, че признаването е единствено с цел сезирането на Съда с конкретен спор. Вторият критерий е, когато една държава заведе дело срещу друга непосредствено след признаването на задължителната юрисдикция. Доказателството за преднамереното ѝ приемане е времевата връзка между приемането ѝ и завеждането на делото – второто действие е извършено в кратък срок от време след първото¹⁸. Но при такава хипотеза защитата е специално предвидената за нея в българската декларация резерва, изискваща наличието на определен период от време (12 месеца) между признаването на задължителната юрисдикция и сезирането на Съда.

Четвъртата българска резерва създава защита, допълнителна към тази на резервата за времеви срок. Чрез тази допълнителна резерва се постига следния резултат: ако държавата ищец срещу България отговаря на 12-месечното условие от съответната резерва и тя следователно не може да се използва, на ищеца да се противопостави резервата за преднамереното признаване на задължителната юрисдикция. Четвъртата резерва също представлява резерва *ratione personae*. Това е така, защото, подобно на резервата относно 12-месечния срок, функцията и на четвъртата резерва е да определи коя държава може да бъде ищец по евентуално дело срещу България пред МС – само тази, която не признава задължителната юрисдикция единствено с цел завеждането на дело срещу България.

V. ПРИНЦИП НА ВЗАИМНОСТТА

Теорията и практиката на международното правосъдие показват, че прилагането на резервите от декларациите за признаване на задължителната юрисдикция на МС ООН е подчинено на принципа на взаимността и както вече се посочи, взаимността представлява не резерва, а начин на прилагане на резервите по делата пред Съда. Принципът на взаимността означава, че по дело, по което Съдът има задължителна юрисдикция, всяка от страните му може да се позове на такава резерва, която липсва в собствената ѝ декларация, но се съдържа в декларацията на другата, насрещната страна по делото, като първата страна се позовава на нея, все едно че резервата е направена от нея. „Взаимността по дело, по което Съдът има задължителна юрисдикция, позволява на една от страните му да прибегне до резерва, която не съществува в собствената ѝ декларация, но която другата страна е включила в своята декларация... Взаимността позволява държавата, направила по-широката декларация за признаване юрисдикцията на Съда, да се позове на резервите, заявени от другата страна“¹⁹.

Правният ефект от прилагането на принципа на взаимността по повод на конкретна резерва е, че тя се прехвърля от едната декларация в другата и Съдът я „прочита“²⁰, така да се каже, в тази декларация. Така прилагащата взаимността държава може да се ползва освен от собствените си резерви, и от резервите, заявени от другата страна по делото, и да получи същата защита, каквато получава от собствените си резерви.

Принципът на взаимността няма императивен характер. Държавата не е длъжна да прибегва до него, но ако тя по силата на взаимността се позове на резерва в декла-

¹⁸ Така са постъпили Гвинея-Бисау и Камерун като ищци по делата съответно срещу Сенегал и Нигерия.

¹⁹ I. C. J. Reports 1959, p. 23; *ibid.*, 1998, 298–299.

²⁰ Вж. **Thirlway, H.** Reciprocity in the Jurisdiction of the International Court. – The Netherlands Yearbook of International Law, vol. XV, 1984, p. 115, 117.

рацията на другата страна, Съдът е длъжен да я приложи. Добра илюстрация за действието на този принцип дава решението по делото между Франция и Норвегия за някои норвежки заеми. И двете държави тогава имат декларации за признаване на задължителната юрисдикция на МС, като френската декларация съдържа „поправката Конъли“, т.е. резерва, изключваща от компетентността на Съда споровете, които по преценка на самата Франция попадат във вътрешната ѝ юрисдикция. Норвегия, като ответник по това дело, оспорва юрисдикцията на Съда с твърдението, че спорът, с който той е сезиран, има вътрешноправен характер за нея. А за да направи това възражение, Норвегия се позовава именно на „поправката Конъли“ във френската декларация, отнасяйки се към нея, „прочитайки“ я като своя резерва. Така всъщност Норвегия прилага принципа на взаимността спрямо декларацията на ищеца и резервите в нея. Съдът признава правния ефект на взаимността: приема, че това е резерва на Норвегия, и се съгласява с последиците, произтичащи от нея – правото на Норвегия, по своя преценка да обяви спора не за международноправен, а за вътрешноправен по същността си. „В съответствие с условието за взаимност, което е посочено в двете декларации (на страните по делото – б. а.) и което е предвидено в чл. 36, т. 3 на Статута, Норвегия, в същата степен както Франция, има право да изключи от задължителната юрисдикция на Съда споровете, които Норвегия счита, че попадат всъщност в националната ѝ юрисдикция“²¹.

Друг известен пример за взаимност е делото между САЩ и България за въздушния инцидент от 27.07.1955 г., където България, като ответник по предявения пред МС иск на САЩ, се позовава на „поправката Конъли“ в американската декларация по чл. 36, т. 2 Ст. България заявява, че третира инцидента със самолета като попадащ изключително във вътрешната ѝ юрисдикция, поради което на основание на „поправката Конъли“ не признава компетентността на МС по иска на САЩ²². В отговор на това, без да чакат произнасяне от Съда, САЩ сами оттеглят иска си²³. Оттеглянето е продиктувано от убеждението на САЩ, че по силата на взаимността Съдът ще уважи позоваването от България на американската резерва и в съответствие с нея ще приеме, че няма юрисдикция.

²¹ I. C. J. Reports 1957, p. 24.

²² Вж. I. C. J. Pleadings, Oral Arguments, Documents, *Aerial Incident of 27 July 1955 case*, vol. I. Exceptions Preliminaires, p. 271.

²³ I. C. J. Reports 1960, Order of 30.05.1960, p. 147.